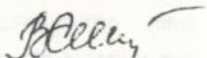


**ХАРКІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

На правах рукопису



**СИЧОВА Вікторія Вікторівна**

**ЛІВА ОПОЗИЦІЯ В ІV ДЕРЖАВНІЙ ДУМІ РОСІЇ**

**07.00.02 - Всесвітня історія**

**АВТОРЕФЕРАТ**

**дисертації на здобуття наукового ступеня  
кандидата історичних наук**

**Харків - 1996.**



00739501 (P)

Дисертація є рукопис.

Робота виконана в Харківському державному університеті.

Науковий керівник:

доктор історичних наук, проф.

Кучер

Олександр Омелянович

Офіційні опоненти:

доктор історичних наук, проф.

Харитонов

Володимир Львович

кандидат історичних наук, доц.

Чорний

Дмитро Миколайович

Провідна організація:

Сімферопольський

державний університет

Захист відбудеться 15 листопада 1996 р. о 15 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.02.02.08 в Харківському державному університеті ( адреса: 310077, м. Харків, пл. Свободи, 4, ауд. IV - 65).

З дисертацією можна ознайомитись в Центральній науковій бібліотеці Харківського державного університету.

Автореферат розісланий 9 листопада 1996 р.

Вчений секретар  
спеціалізованої вченої ради

Е.П.Пугач

## I. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ.

Актуальність теми. На сучасному етапі в умовах створення незалежної держави аналіз досвіду Державної Думи Росії, як і представницьких закладів інших країн, безумовно, буде мати позитивне значення. IV Державна Дума - останній дореволюційний парламент-виробила значне розмаїття форм та засобів політичного рішення конфліктних ситуацій, яке в повному обсязі використовувала ліва опозиція. Будучи найменш чисельною в парламенті, вона, на відміну від інших фракцій, була зацікавлена у радикальних перетвореннях, яких потребувала більшість населення Росії. Робітниче, національне та аграрне питання, що піднімали ліві в IV Думі, і зараз викликають гострі суперечки. Цим обумовлений вибір теми дисертаційного дослідження "Ліва опозиція в IV Державній Думі Росії".

Об'єктом дослідження є діяльність в IV Державній Думі лівої опозиції, яка складалася з більшовиків, меншовиків та трудовиків та протистояла як думській більшості, так і царському режиму.

Хронологічні рамки дослідження обумовлені часом функціонування IV Державної Думи, яка почала свою роботу 15.11.1912 р. та була розпущена за Наказом 26.02.1917 р. Цей період охоплює насичені бурхливими подіями в економічній та соціальній галузях передвоєнні часи та роки світової війни, сповнені революційних очікувань.

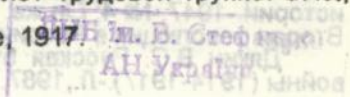
Територіальні рамки дослідження: Росія у межах 1912-лютого 1917 рр.

Стан наукового дослідження теми: Вивчення діяльності IV Державної Думи Росії, зокрема, її лівих фракцій, почалося з першого року її роботи. Ця література містила не тільки відомості інформаційного характеру, як, наприклад, біографії депутатів<sup>1</sup>, але й елементи аналізу платформ та позицій окремих партій<sup>2</sup>. З 1917 р. до теми парламентаризму в Росії звернулася зарубіжна історіографія, емігранти, які досить високо оцінили роль Думи в період війни і напередодні революції<sup>3</sup>.

<sup>1</sup>Боиович М.М. Члены Государственной Думы: Портреты и биографии: IV созыв, 1912-1914.-М., 1913; Четвертая Государственная Дума: Портреты и биографии.-СПб., 1913.

<sup>2</sup>Зиновьев Г.Е. Выборы в IV Государственную Думу и наши задачи.- Париж, 1912; Зорин Ю. К выборам в IV Государственную Думу.-Кишинев, 1912; Васильев П.Н. Наши социалисты.-СПб., 1912; Первый год жизни Четвертой Государственной думы.-СПб., 1913; Гредескул Н.А. Четвертая Государственная Дума как этап в политическом развитии России.-Екатеринослав, 1914. Хирьяков А.М. Десять лет трудовой группе.-СПб., 1916.

<sup>3</sup>Russian realities and problems.-Cambridge, 1917.



На противагу ім В.І. Ленін неодноразово давав скептичні відгуки про діяльність Думи, парламентським формам боротьби взагалі. Його характеристики меншовиків та трудовиків як "дрібнобуржуазні партії"<sup>1</sup>, позбавлені наукової та політичної ваги, нажаль стали з 20-х років обов'язковими ідеологічними шаблонами радянської історіографії. Причому, в той час особливу увагу привертали воєнні роки, бо війна прискорила революцію, а діяльність IV Думи в 1914-1917 роках була одним з суттєвих компонентів визрівання революційної кризи у країні<sup>2</sup>. При вивченні діяльності лівих фракцій IV Державної Думи радянські історики виходили з хибного стереотипу про нібито домінуючу роль більшовиків у робітничому, національному та селянському рухах<sup>3</sup>. Це протиставлення більшовиків іншим представникам лівої опозиції як обов'язкова умова дослідження впливало з ідеологізації та політизації суспільних наук.

Перелічені тенденції збереглися і в 30-60 роках<sup>4</sup>, наприклад, в роботах Ф.І. Калінічева<sup>5</sup>. Література про персоналії також присвячена більшовицьким депутатам з метою створення певного класового стереотипу революціонера<sup>6</sup>. Але деякі дослідники не стали ігнорувати факти на догоду пануючій концепції. Так, Е.Д. Черменський<sup>7</sup> вдало висвітлив взаємодії фракцій IV Думи, в тому числі соціал-демократичної, В. Дякін<sup>8</sup> показав внесок меншовиків в розробку думської декларації від

<sup>1</sup> Ленин В.И. Полн. собр. соч.-Т.21.-С.242,246,272,284,472; Т.22.-С.223-229,247-248,334,342; Т.25.-С.324; Т.26.-С.198,287,327.

<sup>2</sup> Траве Б.Б. К истории классовой борьбы в России в годы империалистической войны. Июль 1914-февраль 1917. Пролетариат и буржуазия.-М.Л., 1926.

<sup>3</sup> Антошкин Д. О профессиональном движении служащих.-М., 1925.

<sup>4</sup> Галкина П. Большевики в IV Государственной Думе // Борьба классов.-1935.-№ 11; Романов Ф.А. Рабочее и профессиональное движение в годы первой мировой войны и второй русской революции (1914-февр. 1917).-М., 1949; Габ Т. Выборы в IV Государственную Думу по рабочей курии.-Киев, 1954.

<sup>5</sup> Калинычев Ф.И. Некоторые вопросы думской тактики большевиков // Вопр. истории КПСС.-1957.-№ 4; Он же. Из деятельности рабочих депутатов Государственной Думы // Вопр. истории КПСС.-1960.-№ 4; Он же. Новые материалы о большевистской фракции IV Государственной Думы // Вопр. истории.-1960.-№ 2.

<sup>6</sup> Лопатин И.В. Николай Шагов.-Ярославль, 1938; Виноградов Л. Федор Самойлов.-М., 1961; Дроздова К.Ф. Матвей Константинович Муранов: Историко-биографический очерк.-Харьков, 1958; Меленевський А., Курій Г. Григорій Петровський.-Київ, 1968.

<sup>7</sup> Черменский Е.Д. Выборы в IV Государственную Думу // Вопр. истории.-1947.-№ 4; Он же. Россия в период империалистической войны. Вторая революция в России (1914-март 1917).-М., 1951, 1954.

<sup>8</sup> Дякин В.С. Русская буржуазия и царизм в годы первой мировой войны (1914-1917).-Л., 1967.

26.07.1914 року, Д.Колесниченко<sup>1</sup> вперше приділила серйозну увагу трудовій групі, правда, в роки першої російської революції.

На відміну від радянських, закордонні дослідники намагалися створювати більш об'єктивну картину місця та ролі небільшовицьких партій у політичному житті Росії<sup>2</sup>.

Безпосередньо об'єктом дослідження так звані непролетарські партії стають у другій половині 60-х років, але їх програмні положення з робітничого, національного та селянського питань викладаються під рубрикою "краху" та "банкрутства", а також боротьби з ними більшовиків<sup>3</sup>.

В 70-х роках увагу дослідників<sup>4</sup> привертає довоєнна діяльність більшовицької фракції IV Думи, але суть їх лівоблокizmu трактується вузько, по-ленінські. В той же час С.Тютюкін<sup>5</sup> простежив еволюцію ставлення до війни соціал-демократичної фракції М.Чхеїдзе та трудовиків на чолі з О.Керенським, Е.Бурджалов<sup>6</sup> показав роль IV Думи напередодні Лютневої революції, та виклав цікаві відомості про подальшу долю представників лівої опозиції.

Вже з початку 80-х років спостерігається відхід від стереотипу "дрібнобуржуазні партії" стосовно меншовиків та трудовиків<sup>7</sup>. Але майже немає ніяких підстав говорити про які-небудь концептуальні зміни у

<sup>1</sup> Колесниченко Д.А. Возникновение и деятельность трудовой группы // История СССР. - 1967. - № 4.

<sup>2</sup> Radkey O. The agrarian foes of bolshevism: promise and default of the russian socialist revolutionaries February to October 1917. - New York, 1958.

<sup>3</sup> Гусев К.В., Ерицян Х.А. От соглашательства к контрреволюционности: Очерк политического банкротства мелкобуржуазных партий в СССР. - М., 1966; Большевики в борьбе против мелкобуржуазных партий в России (1910-1920): Сб. ст. - М., 1969; Бурмистрова Т.Ю. Национальный вопрос и рабочее движение в России. Ленинская политика пролетарского интернационализма. 1907-1917. - М., 1969.

<sup>4</sup> Цехновичер Л.Я. К истории думской левоблокистской тактики партии большевиков // Учен. записки Курского пед. ин-та. - Орел, 1970. - Т. 58; Кочетов Ю.И. Деятельность большевистской фракции IV Государственной Думы (1912-1914) // Учен. записки Перм. гос. пед. ин-та. - каф. истории КПСС. - Пермь, 1972. - Т. 89; Зайчиков Г.И. Думская тактика большевиков (1905-1917). - М., 1975.

<sup>5</sup> Тютюкин С.В. Война, мир, революция. Идеиная борьба в рабочем движении. 1914-1917. - М., 1972.

<sup>6</sup> Бурджалов Э.Н. Вторая русская революция. Москва. Фронт, периферия. - М., 1971.

<sup>7</sup> Непролетарские партии России в годы буржуазно-демократических революций и в период назревания социалистической революции: Мат-лы конф. - М., 1982; Большевики в борьбе с непролетарскими партиями, группами, течениями: Мат-лы конф. - М., 1983; Непролетарские партии России. Урок истории. - М., 1984; Непролетарские партии России в трех революциях. - М., 1989.

літературі сер.70-х-1987 рр. І все-таки у монографії А.Авреха<sup>1</sup>, статтях О.Бахарєва<sup>2</sup> здійснена вдала спроба показати взаємодію та єдність лівої опозиції ІV Думи по ряду питань.

В 1989 р. в умовах динамічної демократизації суспільства, зокрема, відродження багатопартійності, змінюється підхід до вивчення історії політичних партій Росії до 1917 р. Так, робота Л.Цехновічєра<sup>3</sup> та статті<sup>4</sup>, що виходили з початку 90-х рр., сприяли усуненню однобічності у вивченні діяльності більшовиків у Державній Думі, переоцінки ролі парламентських форм боротьби та страйків.

Співробітництво російських істориків з зарубіжними, що розгорнулося з початку 90-х років, допомагає визначенню основних напрямків дослідження даної проблеми, з'ясуванню внеску більшовиків, меншовиків та трудовиків в розвиток політичної культури російського суспільства, об'єктивному вивченню їх концепцій, перегляду їх позицій щодо внутрішньої політики самодержавства<sup>5</sup>.

Для досліджень останніх років характерний багатопартійний історико-психологічний підхід, "олюднення" історії, не протиставлення та викривання, а об'єктивний аналіз діяльності партій<sup>6</sup>.

<sup>1</sup> Аврех А.Я. Царизм и IV Дума. 1912-1914.-М.,1981; Он же. Распад третейской системы.-М.,1985.

<sup>2</sup> Бахарев А.К. Критика Лениным избирательной платформы трудовой группы в период выборов в IV Думу//Вестник ЛГУ.-1985.-№13; Он же. О тактике большевиков по отношению к Трудовой группе на выборах в IV Думу (1912)//Вопр.истории КПСС.-1989.-№8.

<sup>3</sup> Цехновічєр Л.Я. Школа политической борьбы: Из истории участия большевиков в думских избирательных кампаниях 1906-1912 гг.-Тула,1989.

<sup>4</sup> Максимова Т.О. Газета "Луч">//Вопр.истории.-1991.-№6; Кирьянов Ю.И. Массовые выступления на почве дороговизны в России(1914-февр.1917)//Отечественная история.-1993.-№3; Розенталь И.С. Пражская конференция: мифы и реальность//Кентавр.-1992.-№5-6.

<sup>5</sup> Авторханов А. Государственная Дума - школа демократии и трибуна революции//Согласие.-1991.-№2; Реформы или революция: Россия 1861-1917 гг.-СПб.-1992; Галили З. Лидеры меньшевиков в русской революции. Социальные реалии и политическая стратегия.-М.,1993; Авангард пролетариата - миф и реальность. Макин Р.Б. Санкт-Петербург в межреволюционный период: Рабочие и революционеры.Июнь 1907-февраль 1917.-Нью-Хейвен и Лондон.-1990//Отечественная история.-1992.-№3; Хеймсон Л. Об истоках революции //Отечественная история.-1993.-№6.

<sup>6</sup> Политическая история России в партиях и лицах.-М.,1993; Политические деятели России 1917 г.: Биографический словарь/Ред.П.Волобуев.-М.,1993; История политических партий/Ред.А.Зевелев.-М.,1994; Алымова Н.И. Электоральный абсентеизм на выборах в IV Государственную Думу в оценке партийной прессы //Политические партии России.История и современность: Тез.докладов республ. науч.конф.-Орел,1994.

Узагальнюючі роботи, які дозволяють визначити сутність внутрішньої та зовнішньої політики самодержавства, в останні роки майже звільнилися від ідеологічного пресингу та вантажу політизованих оцінок<sup>1</sup>.

Таким чином, незважаючи на значні успіхи вітчизняної та російської історіографії, в історичній літературі ще й досі немає єдиної думки про роль Державної Думи Росії, а тим більше синтетичної праці, цілісної уяви про діяльність її лівих фракцій. Відсутні комплексний підхід щодо вивчення лівої опозиції IV Державної Думи, об'єктивна оцінка взаємин усередині соціал-демократичної фракції, між усіма лівими фракціями, внаслідок чого зберігаються диспропорції та фальсифікації у вивченні складових частин лівої опозиції. Так, у висвітленні більшовицької фракції переважав описовий, безпроблемний підхід з метою створення виключно позитивної оцінки її діяльності. Парламентська робота меншовиків та трудовиків не приймалася до уваги як предмет самостійного дослідження, ігнорувалася їх внесок у розвиток політичної культури, вони розглядалися у протиставленні до більшовиків, замовчувалося про єдність дій всіх складових частин лівої опозиції в IV Державній Думі.

Мета і основні завдання дослідження визначені з урахуванням актуальності обраної теми та ступеня її наукової розробки. Метою даного дослідження є комплексне вивчення лівої опозиції IV Державної Думи Росії.

Виходячи з означеного, автор ставить перед собою такі завдання:

- Переглянути традиційну версію про сутність лівоблокистської тактики у виборчій кампанії до IV Державної Думи Росії та підсумки виборів лівих.
- З'ясувати принципи формування лівої опозиції IV Державної Думи та надати характеристику її складових частин, тактичних настанов, уточнити причини розбіжностей, розколу, складних стосунків між її фракціями.
- Довести безгрунтовність ненаукових характеристик, які існували в радянській історіографії, щодо оцінки позицій небільшовицьких фракцій.
- Показати єдність дій лівої опозиції у питаннях критики внутрішньої політики уряду.
- Дати аналіз еволюції поглядів лівої опозиції на війну і їх ставлення до революції.

<sup>1</sup>Аврех А.Я. П.А.Столыпин и судьбы реформ в России.-М., 1991; Наше Отечество: Опыт политической истории: Ч.1.-М.,1991.

Визначити місце та роль меншовиків, більшовиків і трудовиків у парламентській роботі, їх внесок у розвиток політичної культури.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що вперше в історичній літературі:

- Зроблена спроба комплексного підходу у дослідженні лівої опозиції IV Думи з метою ліквідації диспропорцій і фальсифікацій у вивченні її фракцій і визначення їх ролі у розвитку парламентаризму.

- Досліджені тактика та взаємодії під час виборів більшовиків, меншовиків та трудовиків, а також використання ними різноманітних форм думської роботи.

- Визначені пріоритети в основних напрямках критики лівими фракціями різних аспектів внутрішньої політики уряду.

- Простежені зміни у поглядах на війну, революцію представників лівої опозиції на різних етапах воєнних дій.

Новизну роботи також характеризує введення в науковий обіг широкого кола архівних матеріалів.

- Біографічні довідки представників лівої опозиції, матеріал про зміни її складу, її запросну та законодавчу діяльність у IV Державній Думі зведено у 20 таблицях, самостійно виконаних автором.

Методологічною основою дисертації є головні принципи історичного пізнання - об'єктивність та історизм.

Відповідно до завдання і мети дослідження добиралися та аналізувалися джерела:

- матеріали виборчої кампанії до IV Державної Думи Росії та її підсумки (друковані, архівні);

- програми та виборчі платформи партій;

- стенографічні звіти засідань IV Державної Думи;

- додатки та покажчики до стенографічних звітів засідань IV Думи;

- огляди, журнали діяльності комісій, відділів, фракцій IV Думи (друковані, архівні);

- протоколи засідань лівих фракцій IV Думи (архівні);

- стенографічні звіти допитів та показань, наданих у 1917 р. у Надзвичайній слідчій комісії Тимчасового уряду;

- листи та статті лідерів партій різних напрямків, чиновників, царствующих осіб;

- листи робітників та селян до фракцій та окремих депутатів IV Державної Думи;

- матеріали періодичної преси;
- мемуари представників різних політичних напрямків, депутатів IV Думи, іноземних послів та державних діячів.

Аналіз програм та виборчих платформ допоміг з'ясувати принципи формування лівої опозиції IV Державної Думи. Важливе значення для вивчення позицій фракцій парламенту, їх ставлення до всіх питань внутрішньої та зовнішньої політики царизму, характеру та змісту парламентських форм боротьби мають стенографічні звіти засідань IV Думи<sup>1</sup>. Цілісну уяву про роботу фракцій, комісій та окремих депутатів надають "Огляди діяльності"<sup>2</sup>, журнали комісій, протоколи засідань фракцій, які в основному відклалися в архівних фондах РДІА та ДАРФ. Цікаві уточнення щодо позицій фракцій парламенту та ставлення до них і взагалі до Думи влади мають показання їх лідерів в Надзвичайній слідчій комісії Тимчасового уряду<sup>3</sup>.

З 20-х до 80-х рр. у збірках документів та матеріалів<sup>4</sup> діяльність більшовицької фракції IV Думи висвітлювалась окремо від інших представників лівої опозиції. Тому суть тактичних розбіжностей між ними було з'ясовано завдяки порівняльному аналізу статей та листів лідерів різних партій та напрямків<sup>5</sup>. Колорит епохи чудово передає преса того часу. Уважний аналіз мемуарів<sup>6</sup> при їх зіставленні допоміг автору позбутися тенденційності та заідеологізованості у висвітленні діяльності всіх частин лівої опозиції в IV Думі, визначенні ролі парламенту в політичній системі Росії.

<sup>1</sup> Див. наприклад: Гос. Дума. Созыв 4-й. Сес. 1-я: Стеногр. отчеты, 1912-1913. - СПб., 1912-1913. - Ч. 1-3 [заседания 1-81]; То же. Сес. 5: Стеногр. отчеты, 1916-1917. - Пг., 1917.

<sup>2</sup> Див. наприклад: Трудовая группа в IV Государственной Думе: Обзор деятельности с 21.01. по 5.04. 1913 г. - СПб., 1913.

<sup>3</sup> Див. наприклад: Падение царского режима: Стеногр. отчеты допросов и показаний, данных в 1917 г. в Чрезвычайной следственной комиссии Временного правительства: В 7 т. - Л.; М., 1925. - Т. 3.

<sup>4</sup> Див. наприклад: Большевицкая фракция IV Государственной Думы/Сост. М. Л. Лурье. - Л., 1938; Государственная Дума в России: Сб. документов и материалов/Сост. Ф. И. Калинычев. - М., 1957.

<sup>5</sup> Див. наприклад: Дан Ф. Социал-демократия и Государственная Дума. - СПб., б. г.; Ленин В. И. Итоги выборов // Полн. собр. соч. - Т. 22; Мартов Ю. О. Материалы по истории русского освободительного движения. - Берлин, 1924. - Т. 1; Милюков П. Н. История русской революции. - Киев, 1919. - Т. 1. - Вып. 1.

<sup>6</sup> Див. наприклад: Самойлов Ф. По следам минувшего. - М., 1934; Меритеев Воспоминания о выборах в IV Гос. Думу: Воспоминания выборщика в 4-ю Государ. Думу по Московской губернии // Путь к Октябрю. 1923. - Вып. 2; Страна гибнет сегодня: Воспоминания о Февральской революции 1917 г. - М., 1991; Бьюкенен Дж. Мемуары дипломата. - М., 1991

В цілому джерельна база по темі дослідження цілком достатня і достовірна для розкриття теми.

На захист виносяться такі положення:

1. Фракції більшовиків, меншовиків і трудовиків - органічні складові частини лівої опозиції IV Державної Думи Росії, які захищали інтереси робітників і селян, і були непримиренними супротивниками царизму. Визначення меншовиків і трудовиків як дрібнобуржуазної та буржуазної демократії безпідставно, бо їх програмні вимоги об'єктивно були спрямовані на революційні зміни в суспільстві.

2. Пріоритетними в діяльності лівих в Думі були три напрямки - робітничі, національні і аграрні питання. Розбіжності, що були між фракціями в думській роботі носили тактичний характер. Однак меншовики і трудовики висували нагальні "мінімальні" вимоги трудящих, намагаючись пом'якшити гостроту соціальних суперечностей. Більшовики, як правило, скептично ставлячись до парламентських засобів боротьби, закликали до здійснення "максимальних" задач.

3. Причиною розколу об'єднаної соціал-демократичної фракції IV Думи було екстремістське устремління більшовицького ЦК, який вимагав беззастережного і безперечного підпорядкування фракції центру та партійним директивам. Розкол ослабив всю ліву опозицію, ускладнив її становище в парламенті, що мало негативні наслідки щодо розвитку соціал-демократичного руху в Росії.

4. Меншовики і трудовики, будучи краще за більшовиків підготовлені до парламентської роботи, ефективно використовували всю різноманітність її форм, чим зробили суттєвий внесок у розвиток політичної культури російського суспільства.

5. Антимілітаристські настрої лівих на початку війни знайшли відображення в інтернаціоналістській позиції депутатів меншовиків, більшовиків і частково трудовиків (голосування проти воєнних кредитів). Аналіз документів дозволив спростувати твердження про беззастережну прихильність більшовицьких депутатів до ленінської концепції поразництва. Наприкінці війни фракції меншовиків і трудовиків об'єдналися на позиції лівого крила інтернаціоналістів. На відміну від більшовиків вони обстоювали не соціалістичну, а демократичну революцію, між тим побоюючись її руйнівних наслідків під час війни.

Практичне значення роботи полягає в тому, що матеріали дисертації можуть бути використані в підготовці загальних курсів з політичної історії

Росії, України, спеціальних курсів з історії політичних партій та рухів. Досвід вивчення лівої опозиції в IV Думі може бути корисним громадськості, політичним діячам нашої країни, Росії зараз, коли так гостро стає питання про розвиток демократії, парламентаризму, побудову правової держави.

Апробація результатів: Основні положення та висновки дисертації обговорені на кафедрі історії Росії Харківського держуніверситету, на засіданні Вченої ради історичного факультету ХДУ. Матеріали дослідження доповідалися на 5 наукових конференціях: конференції з проблем музеєзнавства та історичного краєзнавства (Харків, травень 1993р.), двох конференціях молодих істориків, проведених Харківським відділенням МАСІ (Харків, квітень 1994р., травень 1995р.), конференціях "Политические партии России. История. Современность" (Орел, жовтень 1994р.) та "II Астаховські читання" (Харків, листопад 1994р.). Основний зміст викладений у 9 публікаціях (трьох статтях та шести тезах).

Структура роботи. Дисертація викладена на 176 сторінках, написана у проблемно-хронологічному плані і складається з вступу, трьох глав, висновків та додатків: приміток (7стор.), 20 таблиць, списку джерел та літератури (21 стор.).

## II. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ТА РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ.

У вступі обґрунтовується актуальність проблеми, вказується на об'єкт дослідження, його хронологічні та територіальні рамки, аналізується історіографія і джерела, визначається мета та завдання роботи її наукова новизна та практичне значення, формулюються основні положення, які виносяться на захист.

У першій главі - "Створення лівої опозиції IV Державної Думи" - дана характеристика ставлення до парламентаризму всіх складових частин лівої опозиції (соціал-демократів та трудовиків), їх основних гасел, тактичних установ у виборчій кампанії до IV Думи, визначені труднощі при формуванні фракцій ( 6 більшовиків на чолі з Р.Маліновським (потім Г.Петровським); 7 (8) меншовиків на чолі з М.Чхеїдзе; 10 трудовиків під головуванням спочатку В.Дзюбінського, потім О.Керенського) та принципи створення лівої опозиції (24 чол.). Аналіз документів з'ясував, що саме спільність цілей, програм, платформ, електорату обумовлювали лівих ще в ході виборчої боротьби неодноразово створювати блок. Але єдність лівих сил не завжди була міцною. Внаслідок директивного тиску на депутатів

більшовиків з боку ЦК та В.Леніна, які штовхали їх до екстремістських дій та сектантської тактики, "лівоблокізм" застосовувався вибірково, не поширюючись навіть на однопартійців меншовиків, тому, нажалю, суть його так вузько і трактувалася в радянській історіографії до кінця 80-х рр. Ця фракційна боротьба призводила до нерозбірливості та поблажливості щодо своїх і стала причиною розколу соціал-демократичної фракції на початку другої сесії Думи, що теж послаблювало лівих. Ретельний аналіз підсумків виборів спростовує точку зору радянських дослідників про більшовиків як представників більшості робітників. Порівняльний аналіз представництва лівих депутатів вказує на широту меншовицького електорату - робітники, городяни, селяни, - який перебільшував такий у трудовиків. Мбк тим, умови парламентської діяльності робили необхідним єдність дій більшовиків, меншовиків та трудовиків в межах парламенту, відсуваючи на другий план відмінності у тактиці.

У другій главі - "Ставлення лівої опозиції IV Думи до внутрішньої політики уряду" - досліджуються три основні напрямки діяльності лівих фракцій у IV Думі: робітниче, національне та селянське питання. Виходячи з аналізу форм парламентської діяльності, що застосовувалися лівими, автор дійшов висновку, що робітниче питання було їх пріоритетним напрямком діяльності. Це особливо яскраво відображено у тематиці запитів, серед яких воно складало 2/3 всіх запитів лівих (83 з 129: 73 соціал-демократичних, 10 - з боку трудовиків). Ліва опозиція на перший план висувала правові аспекти робітничого питання, вимагаючи дозволу робітничого друку, організацій - профсоюзів та лікарняних кас, економічних страйків, розширення сфери застосування страхового законодавства, скорочення часу роботи. В цьому питанні автор як ніде простежив єдність дій лівих, що спростовує пануючу точку зору про меншовиків та трудовиків як представників дрібнобуржуазної та буржуазної демократії.

Багатонаціональний склад лівої опозиції - 2 українця, 2 литовця, 2 поляка, 3 грузина, 15 росіян - обумовив широкий спектр їх інтересів по національному питанню. Вони піднімали найбільш гострі його аспекти: становище народів Кавказу, євреїв, поляків. Але, головне місце в їх діяльності в цьому напрямку займало українське питання (тільки запитів 5). Аналіз документів показав, що меншовики не ігнорували програмної вимоги про самовизначеність націй, як стверджувалося радянською історіографією. Вони конкретизували її нагальними потребами, як то

використання рідної мови у школах, судах, органах місцевого самоврядування; а самовизначеність національностей - у вигляді культурно-національної і політичної автономії. З ними в унісон лунали вимоги трудовиків. Національний аспект приваблював більшовиків лише в контексті соціального та політичного питань. Вони виступали не стільки на захист прав національних меншостей, як стверджувала радянська історіографія, скільки на захист робітничого класу національних окраїн Росії. Вони не ініціювали внесення жодного запиту з цієї проблеми, хоча підтримували меншовиків та трудовиків. А тому визначено, що ліві присвятили національному питанню 14 запитів, а не, наприклад, 18, які нібито внесли тільки більшовики.

До аграрного питання рівень уваги з боку соціал-демократів та трудовиків була неоднаковою. В діяльності трудовиків воно займало домінуюче місце. Серед них були представники від селянської курії, навіть двоє селян за родом занять, серед меншовиків - один. Усі ліві фракції виступали на захист правового становища селянства, наполягаючи на поширенні земств у національних окраїнах, ліквідації установи земських начальників та волосних селянських судів. Але у лівих були різні підходи щодо рішення селянського питання. Так, більшовики не приймали урядового курсу через свій максималізм, визнаючи тільки но вірним в політичному розумінні націоналізацію землі. Меншовиків не влаштовували насильницькі засоби адміністрації, які заважали швидкому ходу модернізації Росії. Трудовики були супротивниками сутності столипінської реформи - знищення общини.

Будучи прихильниками радикальних засобів, більшовики закликали маси з трибуни Думи до боротьби за поліпшення свого економічного та правового становища. Штовхаючи маси до насильства у вирішенні соціально-економічних проблем, вони перешкоджали затвердженню в Росії законності, сприяли формуванню деструктивної психології, мимоволі виправдовуючи репресивний курс уряду. Меншовики, не заперечуючи значення боротьби робітників, вважали за необхідне та можливе часткове рішення питань в рамках політичної боротьби з метою пом'якшення соціальної напруги. Трудовики визнавали тільки парламентські засоби роботи. Нажаль, радянська історіографія недооцінювала коректності дій меншовиків та трудовиків, що прагнули парламентськими засобами підготувати підстави для соціальних змін.

Аналіз тематики виступів представників лівої опозиції, їх запитів, законопроектів надає підстави щодо висновку про демократичну спрямованість діяльності не тільки більшовицької фракції, як вважалося радянськими дослідниками, але й меншовиків і трудовиків. Слід відзначити, що їх виступи носили не тільки агітаційний, але й конструктивний характер, бо підкріплювалися з боку меншовиків та трудовиків законодавчими пропозиціями. При активізації робітничого та селянського рухів критика лівих примушувала парламент та уряд прискорювати розробку законопроектів, що трохи поліпшували правове та економічне становище трудящих.

У третій главі - "Ліва опозиція IV Думи під час першої світової війни. Лютневої революції" - показана еволюція поглядів на війну всіх складових частин лівої опозиції, їх ставлення до уряду, революції на різних етапах соціально-політичного розвитку Росії. Війна, що почалася, розколола лівих на оборонців та інтернаціоналістів. Не обійшлося і без розбіжностей всередині кожної фракції. Проаналізувавши сутність інтернаціоналістської позиції, автор дійшов висновку, що в радянській історіографії вона трактувалась вузько. Під нею розумілося тільки ліве крило інтернаціоналістів, внаслідок чого пацифістський центр розглядався як перехідний ступінь між табором оборонців та інтернаціоналістів, не кажучи вже про правий фланг останніх. Документи свідчать, що соціал-демократи IV Думи на протязі війни визначались незмінною прихильністю інтернаціоналістським гаслам міжнародних соціалістичних конгресів. В радянській літературі на відміну від зарубіжної відсутній серйозний аналіз еволюції поглядів лівих фракцій на війну. Так, аналіз документів вказує, що більшовицькі депутати IV Думи не встигли проникнутися поразництвом. Більшість депутатів меншовиків пройшли шлях вагань від пацифістського центру (липень 1914р., січень 1915 р.) до боку правого крила (вересень 1914) і далі - до лівого крила інтернаціоналістів (вересень-листопад 1915-лютий 1917 р.). Більш складну еволюцію поглядів на війну зазнали трудовики: з позицій вимушеного оборонства (липень 1914 р.) до оборонства (січень 1915 р.); з переходом на позиції пацифістського центру (липень 1915р.) і далі - до лівого крила інтернаціоналістів (лютий 1916 р.). Підтягуванню до меншовицьких позицій трудовики зобов'язані О.Керенському, який, будучи есером, випереджав членів своєї фракції. Поразки на фронтах, нездібність та небажання російського уряду вести розумну внутрішню політику

об'єднали у лютому 1916 р. ліві фракції на позиціях революційного виходу з війни та кризи. Тому лєнінські звинувачєння мєншовиків та трудовиків у соціал-шовінізмі, соціал-патріотизмі, закріплені в радянській історіографії, не витримують критики. Але слід наголосити, що при зовнішній схожості позиція ліві опозиції IV Державної Думи відрізнялась від закликів цимєрвальдської ліві: перша розуміла здійснення буржуазно-демократичної, а не соціалістичної революції. Між тим соціал-демократи та О. Керєнський до вересня-жовтня 1915 р., трудовики - до лютого 1916 р. не бажали революції в умовах війни. З листопада 1916 р. в умовах нагнітання протистояння між владою та народним представництвом, поглиблення загальнонаціональної кризи ніхто не мав сумнівів щодо її неминучості. Своїми виступами в Думі, критикою уряду ліві об'єктивно готували підстави до революції. Між тим, навіть вони не очікували революції у лютому 1917 р. Коли після революції ліві стали правлячою силою і усвідомили декларативність та нездійсненість своєї вимоги негайного припинення війни, вони відступили на позиції так званого "революційного оборонства" (вислів Чхєнкєлі).

У висновках підбиті підсумки дослідження і сформульовані загальні рекомендації:

1. Об'єктивна спрямованість програм соціал-демократів та трудовиків, на відміну від інших фракцій IV Думи, передбачала шлях революційних змін в суспільстві. Між тим передвоєнна історія IV Думи у висвітленні діяльності ліві опозиції надавала Росії шанс та можливість реформистського шляху як альтернативи революції. Саме ліві опозиція своєчасно піднімала найбільш гострі питання, врегулювання яких пом'якшило би протиріччя в суспільстві.

2. В питаннях критики внутрішньої та зовнішньої політики царизму ліві опозиція виступала одним фронтом. Причому, мєншовики та трудовики з усією серйозністю ставилися до парламентської діяльності, були готові до компромісів, поступовості і послідовності в досягненні мети, цивілізованого співробітництва із своїми політичними опонентами.

3. Ліві опозиція IV Думи своєю діяльністю сприяла залученню трудящих до політичного життя, політичної культури, придбанню досвіду законодавчої роботи та вирішенню гострих соціальних конфліктів цивілізованими засобами. Цей невеликий досвід парламентаризму, аналіз помилок, до яких призводить форсування подій, може бути використаний сучасними представницькими органами влади.

Основний зміст дисертації викладений в таких публікаціях автора:

1. Ставлення революційно-демократичної опозиції до національного питання в IV Державній Думі // Український історичний збірник.-Харків, 1992.-Вип. 37/93.-С.135-144.
2. Ставлення революційно-демократичної опозиції до українського питання в IV Думі //Міжнаціональні відносини на Півдні України: Історія та сучасність: Тези Всеукраїнської наук. конференції.-Запоріжжя ЗДУ, 1993.- Ч.III.-С.195-199.
3. М.К.Муранов - депутат IV Думи від Харківської губернії: до перегляду оцінки депутатської діяльності //Проблеми музеєзнавства та історичного краєзнавства: Тези наук. конференції.-Харків ХДІК, 1993.- С.63-64.
4. Еврейський вопрос в IV Государственной Думе: отношение к нему революционно-демократической оппозиции //Єврейське населення Півдня України: Дослідження і документи: Щорічник.-Запоріжжя,1994.- Вип.1.-С.41-48.
5. Тактика левых на выборах в IV Государственную Думу (1912г.) // Материалы международной конференции молодых историков.-Харьков, 1994.-С.193-197.
6. Отношение социал-демократов и трудовиков к внутренней политике правительства: запросная деятельность левой оппозиции IV Думы в довоенный период (ноябрь 1912-июнь 1914гг.) // Политические партии России.История. Современность: Тезисы докладов и сообщений науч. республ. конференции.-Орел, 1994.-С.228-231.
7. К пересмотру деятельности левой оппозиции IV Государственной Думы //Материалы науч.конференции, посвященной 30-летию кафедры историографии, источниковедения и археологии ХГУ(II Астаховские чтения).-Харьков, 1994.-С.73-74.
8. Ставлення до війни лівої опозиції IV Державної Думи//Вестник ХГУ: Сер.История.-Харьков, 1994.-№ 385.-Вып. 28.-С.102-112.
9. Отношение большевистской фракции IV Государственной Думы к ленинскому лозунгу пораженчества// Европа в XX веке: Путь от войны к миру: Материалы международной науч.конференции, посвященной 50-летию окончания II мировой войны.-Харьков, 1995.-С.115-118.

Сычова В.В. Левая оппозиция в IV Государственной Думе России.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.02 - Всеобщая история. Харьковский госуниверситет, Харьков, 1996.

Защищается диссертация, основные положения которой изложены в 9 научных работах. Они содержат комплексную характеристику левой оппозиции IV Государственной Думы России, ее парламентской деятельности, эволюции взглядов на войну. Представляя радикальную оппозицию режиму, левые фракции в предвоенные годы своевременностью постановки острых вопросов (рабочий, национальный, крестьянский) в Думе давали России последний шанс и возможность реформистского пути как альтернативы революции. Однако неприятие постепенности модернизации со стороны большевиков, радикализация масс, паралич власти в условиях войны исключали возможность реформаторской инициативы. Будучи не в состоянии смягчить социальные противоречия, левая оппозиция объективно способствовала революции как выходу из кризиса.

Sychova V.V. The left opposition in the 4th State Duma of Russia.

The thesis for seeking of scientific degree of candidate of historical science on spesiality 07.00.02 - the World History, Kharkiv State University, Kharkiv, 1996.

The thesis, the main ideas of which are declared in 9 scientific publication, is defended. They include the complex characteristic of the left opposition of the 4th State Duma, their parliamentary activities, the development of their views on the war. The left groups were the radical opposition to the regime. However they gave the last chance and opportunity for the reformative way as the alternative one instead of the revolution in Russia, because they intime raised the questions (so as working, peasent and national questions) before the war. The bolshevic regection of slow modernization, the increase of radicalism of mass, the paralyses of the supreme power excluded the opportunity of the reformative initiative during the war time. The left opposition were unable to smooth over social contradictions and they promoted the revolution considering it the way out of the crisis.

Ключові слова: парламентаризм, IV Державна Дума, ліва опозиція.

Україна в міжнародній політиці

Україна в міжнародній політиці

Україна в міжнародній політиці

Україна в міжнародній політиці

Україна в міжнародній політиці

Підписано до друку 4.10.1996 р. Формат 60x84 1/16

Тираж 100 прим.

АТ КІПІ. Ризограф. м. Харків, 310022, Держпром, пр. Леніна, 1,

6 під'їзд, 7 поверх.

185.25.501 A

430 058

AB 35.781

Ab. 35. 781